

Dejstvo, da se je delo pri pripravi strokovnih zakonskih izhodišč vrnilo na izhodiščno točko, nas je zavezalo, da organiziramo posvet *Etnologija in nova varstvena zakonodaja*, ki naj bi dorekel bistvene strokovne iztočnice za pripravljalec novega varstvenega zakona.

V sklepu bi rada poudarila, da skupina etnologov konservatorjev vseskozi aktivno sodeluje pri pripravi nove varstvene zakonodaje. Izhajajoč iz dela etnologa konservatorja, specifične varstva ljudskega stavbarstva kot nedeljive podobe načina življenja, skušamo ta profil vključiti v splošen in sodoben varstveni kontekst. Z vsemi izdelanimi skupnimi gradivi, z aktivno vlogo etnološke konservatorske komisije razvijamo specifično etnološko konservatorsko metodologijo.²⁹ K intenziviraju našega delovanja sta nas vzpodbudila še posebno vsebina obeh predstavljenih predlogov *Zakona o varstvu kulturne dediščine* in *Pravilnika o pripravi študij, strokovnih izpitih in pridobivanju nazivov za zaposlene v dejavnostih s področja varstva kulturne dediščine*.³⁰ Še posebno slednji ni v skladu s tradicijo naše dejavnosti. Nesistematično in nejasno razmejuje naloge varstva, odsoten je etnološki vidik, da o terminološki neuskkljenosti strokovnih nazivov niti ne govorimo.

V potrditev naših dolgoletnih prizadevanj po bistvenih, strokovno utemeljenih spremembah obstoječe varstvene zakonodaje in za vse stroke v varstveni dejavnosti ustrežnejše

nove, bi našela le pogloblitve kritične pripombe v poročilu evropske skupine ekspertov,³¹ ki posebej opozarjajo na naslednje prioritete naloge in postopke:

- jasno definiranje nacionalne kulturne politike, njenih ciljev in ukrepov, s katerimi jih doseči;
- obveznost sodelovanja stroke pri pripravi novih zakonov;
- definiranje sankcij, možnost priziva;
- odpraviti očiten razkorak med zakonodajo in njenim izvajanjem;
- jasno razmejiti matične ustanove in njihove naloge v razmerju do ostalih;
- vzpostaviti koordinacijske mehanizme na področju kulturne dediščine med ustanovami in javno upravo na vseh ravneh;
- razviti skupen in primeren sistem standardov za metodologijo, kategorizacijo in profesionalizacijo;
- po zavodih prekiniti enotnost načrtovanja del, izvedbe in nadzora;
- zagotoviti zanesljivo financiranje (učinkovita posojilna, davčna politika, sponzorstvo, še posebno spodbujanje zasebne iniciative).

Poročilo poudarja še potrebo po celovitosti varstvene službe, pospešeno delo na registru dediščine ter na izobraževalnem in raziskovalnem področju.

Duša Krnel Umek

ETNOLOGIJA IN ORGANIZIRANOST VARSTVA KULTURNE IN NARAVNE DEDIŠČINE V REPUBLIKI SLOVENIJI

Etnologija kot stroka je zastopana v ustanovah za varovanje naravne in kulturne dediščine: v muzejih, v zavodih in v arhivih skupaj z drugimi strokami. Edina samostojna ustanova na tem področju je Slovenski etnografski muzej v Ljubljani.

Poglavitna zakonska predpisa, ki urejata pravila obnašanja in delovanja za področje kulturne in naravne dediščine, sta danes *Zakon o naravni in kulturni dediščini* (Ur. l. RS 1/1981), ki je enotno urejal delovanje zavodov, muzejev in arhivov, in *Zakon o arhivskem gradivu in arhivih* (Ur. l. RS 20/1997), ki na novo ureja del varstvene problematike - arhive. Po letu 1991 so se začele večje spremembe glede organiziranosti na nivoju državne ureditve, kar je vplivalo na spreminjanje ureditve posameznih področij, tako da se je v posameznih

delih organiziranosti ustanov spreminjalo delovanje na podlagi *Zakona o zavodih* (Ur. l. RS 12/1991) in *Zakona o uresničevanju javnega interesa na področju kulture* (Ur. l. RS 75/1994).

Priprave na spremembo zakonodaje so se začele v okviru posameznih področij - tako npr. v arhivistiki - dokaj zgodaj v začetku leta 1990. Najprej je bilo vprašanje, kako zastaviti delo na zakonodaji: ali v okviru skupnega zakona za dediščino iz leta 1981, ki je urejal področja za varstvo naravne in kulturne dediščine, muzeje in arhive skupaj, ali ločiti arhivistiko v samostojen arhivski zakon, kar bi pomenilo pripraviti samostojna zakona tudi za drugi dve področji, za zavode in muzeje. Ko so se že začele priprave predloga sprememb in dopolnitev zakona, je bilo poglavito vprašanje, kdo ga bo

29 *S pripravo gradiva 'Standardi v varstveni dejavnosti - Poudarek na delu etnologa konservatorja', ki sta ga s kolegom Hazlerjem izdelala v letu 1995 ob podpori in sugestijah drugih etnologov konservatorjev, želimo natančneje opredeliti delo in vlogo etnologa v spomeniški službi. Gradivo, ki je zasnovano kot krono, se bo še razdelalo po posameznih sestavinah. Tako so v pripravi navodila za izdelavo konservatorskega programa in metodologije za izdelavo gradiv s področja varstvene dejavnosti za potrebe urbanističnih načrtov. Za slednje gradivo sem v letu 1996 pripravila uvodni del - 'Splošna načela za urbanistično urejanje naselij, ki so ovrednotena kot kulturna dediščina - varstveni vidik'.*

30 *Pravilnik o pripravi študij, strokovnih izpitih in pridobivanju nazivov za zaposlene v dejavnostih s področja varstva kulturne dediščine* (Ur. l. RS 31/96).

31 *Michael Wimmer. Evropski program za evalvacijo nacionalne kulturne politike. Kulturna politika v Sloveniji. Osmutek poročila evropske skupine ekspertov. Svet Evrope 1996.*

pripravljen. Prevladalo je mnenje, da je potrebno sestaviti za arhivsko dejavnost samostojen zakon, ker je to avtonomna stroka in avtonomno področje delovanja z lastnimi institucijami.

Leta 1991 je bil sprejet *Zakon o zavodih*, ki je določal delovanje javnih zavodov, ne pa tudi, kdo je ustanovitelj in finančnik, kar je bistveno za delovanje tovrstnih ustanov, ker iz tega izhajajo pristojnosti in možnost vplivanja na sestavljanje in izpeljavo programov ter vodenje kadrovske politike. V letu 1992 je Ministrstvo za kulturo ustanovilo *ekspertne skupine* z nalogo, da pripravijo zakone in opravijo druge naloge, povezane z razvojem strok. Konec leta 1992 je bil osnutek zakona pripravljen, usklajen med arhivskimi ustanovami in v arhivskem strokovnem društvu. Osnutki zakonov o naravni in kulturni dediščini so bili predloženi s strani Ministrstva za kulturo pristojnemu odboru tedanje skupščine, vendar pred tem ni bilo poskrbljeno za njegovo predhodno usklajevanje in izmenjavo pogledov ter za primerno pravnotehnično pripravo. S tem ni bilo omogočeno njihovo sprejetje v fazi osnutka.

Eno od osrednjih vprašanj pri pripravljanju novega arhivskega zakona je bilo vprašanje *organiziranosti* arhivskih ustanov. Člani ekspertne skupine iz regionalnih arhivov so zagovarjali stališče, da se enakopravno uredi položaj državnega in regionalnih arhivov in da se obenem dopusti in omogoči policentrični razvoj ustanov glede na regionalne in kadrovske pogoje in glede na že dosežene strokovne rezultate. Dvojnost je spremljala organizacijo varstvenih, muzejskih in arhivskih ustanov od leta 1945 dalje. Po varstvenem zakonu leta 1981 sta bila Arhiv Republike Slovenije in Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine z zakonom določeni za osrednji republiški ustanovi, regionalne ustanove pa so ustanovljale občinske skupnosti. Nacionalni muzeji niso bili posebej opredeljeni, določeno je bilo samo, da "muzej, ki je ustanovljen za območje SR Slovenije, opravlja v soglasju in sodelovanju z muzejem iz prejšnjih dveh odstavkov /.../ naloge varstva tistih premičnih spomenikov in znamenitosti, ki so velikega ali izjemnega pomena za SR Slovenijo".

Tako zastavljena zakonodaja je vplivala na statusni položaj, programe in financiranje osrednjih, tedaj republiških ustanov. Po letu 1989 je tudi financiranje regionalnih ustanov prešlo v večjem delu na republiko, kar je omogočalo preživetje ustanovam, ni pa bilo sistemsko rešeno vprašanje pristojnosti za opravljanje usklajevalnih, matičnih in znanstveno razvojnih nalog na ravni celotne države, kar je bistvenega pomena za razvoj strok in kadrov. To dvojnost je odbržal prvotni osnutek zakona za arhive iz leta 1992 in jo ima tudi sedanjí predlog zakona o varstvu kulturne dediščine iz leta 1996.

Osrednji državni arhiv in varstveni zavod sta odbržala svoj položaj tudi po letu 1991, ko sta bila sprejeta v sklop Ministrstva za kulturo, medtem ko so regionalni zavodi ostali brez predpisanega načina ustanovitve, financiranje pa je v večjem deležu prevzelo Ministrstvo za kulturo. Na področju dediščine so bili ustanovljeni Arhiv RS, Uprava za kulturno dediščino v sklopu Ministrstva za kulturo in Uprava za naravno dediščino v sklopu Ministrstva za okolje in prostor. Na državnem nivoju je bilo ločeno prej združeno in logično povezano področje delovanja varstva, medtem ko je pri regionalnih zavodih ostalo stanje nespremenjeno in še vedno delujejo regionalni zavodi, v katerih je povezano varovanje naravne in kulturne dediščine. Zakon, ki je v pripravi, predvideva zavode za kulturno dediščino. Z ustanovitvenimi akti je ustanovljenih več državnih muzejev, med njimi tudi Slovenski etnografski muzej.

Shemo ureditve zavodov za arhivsko dejavnost, v kateri so

imeli državni in regionalni zavodi enakopraven položaj, matično razvojna služba pa je bila predvidena kot služba vseh zavodov in vezni člen med zavodi in ministrstvom, so regionalni arhivi postavili na skupnem sestanku leta 1991. Kljub temu je bilo pripravljeno gradivo o matični službi drugačno in je nato osrednji državni arhiv v svojem okviru ustanovil matično službo, ki jo je pozneje preimenoval v Arhivski center za strokovni razvoj. Med regionalnimi arhivi je mariborski arhiv razvijal svoj Arhivski center za strokovno tehnična vprašanja, ki je prerastel v Mednarodni inštitut arhivskih znanosti. Koprski arhiv je razvijal znanstveno raziskovalno delo v sodelovanju z drugimi ustanovami s področja varstva naravne in kulturne dediščine v okviru skupnega projekta *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre* prek Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani, v katerega so bili vključeni Pokrajinski muzej v Kopru, Pomorski muzej Sergej Mašega v Piranu in Medobčinski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Piranu.

Po letu 1992 je bilo mogoče opaziti zaostajanje pri urejanju pravnih zadev, čeprav bi glede na pripravljenost strokovnjakov pričakovali hitrejše urejanje zakonodaje na varstvenem področju, ki je povezana z oblikovanjem nacionalne zavesti in nacionalne identitete, še zlasti potem, ko je bilo potrebno upoštevati, da je z vključevanjem v mednarodne tokove in v Evropsko Zvezo potrebno pospešeno sprejemati zaščitno zakonodajo.

Konec leta 1994 je bil sprejet *Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture*, ki je med drugim opredeljeval vlogo nacionalnega kulturnega programa, sveta za kulturo, kulturniške zbornice, financiranje kulturnih programov iz državnega proračuna, javne zavode in društva. Zakon je določal, da sodi v javni interes na področju kulture varstvo kulturne dediščine in varstvo naravne dediščine, s čimer je ločil varovanje naravne dediščine od kulturne, kar je bilo pred tem organizirano skupaj v zavodih za varstvo naravne in kulturne dediščine. Ustanavljanje javnih zavodov je prepustil lokalnim skupnostim, je pa dopustil, da država lahko ustanovi javni zavod skupaj z lokalno skupnostjo. Ustanovitelji javnih zavodov so tako lahko lokalne skupnosti ali država ali oboji skupaj. Posebni status so dobile nacionalne kulturne ustanove kot javni zavodi. Zakon je še vedno puščal odprta vprašanja glede ustanoviteljstva in financiranja zavodov s področja varovanja naravne in kulturne dediščine, s tem pa tudi odprto vprašanje enotno urejene mreže ustanov.

Nacionalni kulturni program je določal ukrepe za varovanje kulturne dediščine in naravne dediščine in merila za ustanavljanje javnih zavodov. Izhodišča in usmeritve za nacionalni kulturni program pripravlja Svet za kulturo kot posvetovalni organ vlade. Poleg Sveta za kulturo je bila kot nova institucija uvedena Kulturniška zbornica, z namenom, da združuje društva in izvaja podobne naloge kot Svet za kulturo. Izpeljava zakona v praksi ni stekla, še zlasti, ker je šla vzporedno tudi reforma lokalne samouprave, ki je povzročila nastanek velikega števila občin, ki se do določene višine financirajo iz državnega proračuna in imajo omejene lastne prihodke. Na kakšnih pravnih in finančnih temeljih so občine potem lahko ustanovitelji kulturnih ustanov s področja varovanja kulturne in naravne dediščine, ki so nacionalnega pomena in ki praviloma delujejo za več občin, je ostalo odprto vprašanje. Dvojnost med ustanoviteljstvom in financiranjem, ki je bila v preteklosti, je ostala ovira za smotno in urejeno delovanje ustanov.

Zakon je še nadalje (kot leta 1981) ohranjal *dvojnost v statusu med osrednjimi nacionalnimi kulturnimi ustanovami*

ter regionalnimi in lokalnimi. Razliko je še poglobil s tem, da je z zakonom ustanavljal osrednje nacionalne ustanove, vse druge pa pustil čakati na nastajajočo zakonodajo. Posledice so neurejen pravni položaj, nazadovanje strokovnega dela, bodisi z vidika stroke ali modernega upravljanja, kar pomeni marsikje neustrezno delovanje. Tako zastavljena zakonodaja kaže tudi na pomanjkanje razumevanja pomena mreže kulturnih institucij na celotnem državnem ozemlju, kar ima lahko dolgoročne posledice pri ohranjanju in razvijanju nacionalne samobitnosti. Predlog zakona o varstvu kulturne dediščine (gradivo z dne 20. 6. 1996) sicer določa, da "ustanovi država spomeniške zavode, ki pokrivajo celotno območje Slovenije" in "specialne nacionalne muzeje, ki pokrivajo vse vrste premične dediščine, in splošne območne muzeje, ki pokrivajo celotno območje Slovenije". Že v naslednjem odstavku pa omogoča prenos na pokrajine oziroma občine. Pomanjkljiv in nedorečen je tudi člen, ki določa spremembo statusa medobčinskih zavodov za varstvo kulturne dediščine in medobčinskih muzejev, ne pove pa katerih.

Za ustrezno varstvo naravne in kulturne dediščine je smiselno urediti trdno mrežo institucij, ki določajo:

- državno raven, ki z nalogami pokriva celotno državo;
- pokrajinsko raven, ki z institucijami pokrivajo celotno ozemlje.

Na državni ravni je smiselna ločitev na državne ustanove in ustanove, ki povezujejo državne in pokrajinske (regionalne ali območne) ustanove:

- skupne ustanove na drugi stopnji;
- državne ustanove;
- pokrajinske ustanove.

Nacionalni kulturni program, ki je z vidika ohranjanja nacionalne samobitnosti in lastne države pomemben za delovanje ustanov, ne more nadomestiti enotno in enakopravno zastavljene mreže zavodov, ki je uzakonjena in skrbi za rast strokovnega kadra ter dviguje kvaliteto strokovnega dela.

Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA) je do neke mere uredil status zavodov. Arhivsko javno službo je postavil v drugo poglavje, takoj za splošnimi določbami in določil, da "Arhivsko javno službo opravljajo Arhiv Republike Slovenije, regionalni arhivi in arhivi lokalnih skupnosti" (7. člen) in določil, da postane ustanovitelj dosedanjih pokrajinskih arhivov, ki pokrivajo celotno ozemlje, Republika Slovenija, s tem, da sprejme ustanovitvene akte vlada (60. člen).

Določeni del skrbi za usklajevanje etnološkega dela na področju varstva in muzeologije sta prevzeli po ustanovitvi Slovenskega etnološkega društva leta 1976 delovni skupini za muzeologijo in spomeniško varstvo, ki sta z različno intenzivnostjo delovali ves čas. Ob ustanovitvi društva je bil poseben poudarek na varovanju dediščine, kar se je kazalo v organiziranju več posvetovanj in s programom delovne skupine za kadre, ki je načrtovala sistematično zaposlovanje etnologov v zavodih in muzejih. K temu je prispevalo pred leti tudi oblikovanje študijskega programa na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, ki zajema predavanja, ki povezujejo arhivistiko, varstvo in muzeologijo z etnologijo oziroma poudarjajo etnološko tematiko pri teh področjih: etnološka muzeologija in etnološko konservatorstvo; arhivistika je vključena v historično etnologijo.

Hkrati s pripravo nove zakonodaje je potekalo dogovarjanje o organiziranosti raziskovalno znanstvene dejavnosti. Raziskovalno delo, ki je potekalo v kulturnih ustanovah, je prenašalo okvire posameznih strok na raven samostojnih ved - muzeologije, konservatorstva, arhivistike, ki so pomembne

za oblikovanje nacionalne samobitnosti. Da je kadrovski primanjkljaj pri nas očiten, so videli že tuji: "Menijo, da splošni strokovni nivo zaostaja za stanjem v zahodni Evropi in da bi bilo potrebno razmisliti o tem, da bi moral imeti del zaposlenih v arhivih doktorat" (Arhivi 1991, str. 54). Možnost, da bi hitreje premoščali zaostanek za stanjem v razvitejših deželah, ni bila izkoriščena pri pripravi *Pravilnika o pripravništvu, strokovnih izpitih in pridobivanju nazivov za zaposlene v dejavnostih s področja varstva kulturne dediščine* (Ur. l. RS 31/96). Pravilnik omogoča napredovanje kadru s srednjo, višjo in visoko izobrazbo, ni pa omogočeno napredovanje kadru z magisteriji in doktorati (pri doktoratih je pogoj dvajset let delovne dobe v isti ustanovi).

Pričakovali bi, da bi ustanove, ki morajo skrbeti za strokovni razvoj, raziskovanje in dvigovanje na višjo raven ter premoščanje zaostanka iz preteklosti, dobile v pravni regulativi podlago za omogočanje napredovanja kadru z akademskimi nazivi. Posledice takih odločitev so nedvoumne: odhajanje kadra iz teh ustanov, strokovno nazadovanje cele vrste strok in onemogočanje razvoja na višjem raziskovalno znanstvenem nivoju oziroma ohranjanje stanja iz preteklosti in zaviiranje prehajanje kadra med ustanovami in pomanjkanje obogatitev med strokami in, ne na koncu, neenakopraven položaj v primerjavi z razvitimi deželami.

Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture je kot javni interes določil samo kulturološke raziskave, ki predstavljajo samo eno od vrst raziskav na področju kulture. V teh ustanovah pa so poleg etnologov tudi strokovnjaki iz različnih drugih humanističnih strok in historiografije, ki razvijajo svoja strokovna področja, kar je specifično in vezano na nacionalno samobitnost. Ob primerjavi stanja na znanstvenem področju, ob pomanjkanju sredstev za znanstvene projekte in hiranju znanstvenih institucij (*Javna razprava v Državnem svetu*, Poročevalec 5/1997, str. 17-20) postaja vse bolj jasno, da se še ni razvila skrb za človeške resurse, kar je v razvitem svetu že dalj časa praksa.

Za naš nadaljnji razvoj so poleg gospodarstva pomembna področja, ki razvijajo znanje in krepijo našo samozavest. Etnologija je na področju kulturne dediščine z lastnim strokovnim razvojem in vzgojo kadrov opravičila svoj dosedanj obstoj in omogočiti ji je potrebno, da s širitvijo in dvigovanjem ravni programov za varovanje etnološke dediščine ohrani svoje mesto tudi v prihodnje. *Etnološka kulturna dediščina je eno od tistih področij narodove samobitnosti, ki jo je potrebno še zlasti negovati in razvijati.*

VIRI

- Javna razprava v Državnem svetu. Poročevalec 5/1997, str. 17-20.
- Pravilnik o pripravništvu, strokovnih izpitih in pridobivanju nazivov za zaposlene v dejavnostih s področja varstva kulturne dediščine. Ur. l. RS 31/96.
- Predlog zakona o varstvu kulturne dediščine (gradivo z dne 20. 6. 1996).
- Zakon o naravni in kulturni dediščini. Ur. l. SRS 1/1981.
- Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. Ur. l. RS 20/1997.
- Zakon o zavodih. Ur. l. RS 12/1991.
- Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture. Ur. l. RS 75/1994.
- ŽONTAR, J. 1991: Nekaj dopolnil k strokovnim osnovam za pripravo dela zakona o naravni in kulturni dediščini, ki se nanaša na arhivsko gradivo. Arhivi 14/1991, str. 51-54.